

371.015
Б 86

1734

Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова

БОЧЕЛЮК Віталій Йосипович

УДК 153.24:37.015.324

***ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ДО
ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ***

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук



**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

Київ - 1998

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова



100310054

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті
ім. М. П. Драгоманова Міністерства освіти України.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, доцент
ДОЛИНСЬКА Любов Василівна, Національний
педагогічний університет ім. Драгоманова, завідувач
кафедри

Офіційні опоненти:

-член - кореспондент АПН України
доктор психологічних наук, професор
БЕЖ Іван Дмитрович.
Інститут проблем виховання АПН України, директор.

-кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник
ПЕНЬКОВА Олена Іванівна.
Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України,
ст. науковий співробітник.

Провідна установа - Український державний університет фізичного
виховання та спорту, Міністерства фізичної культури та
спорту, кафедра педагогіки і психології
м. Київ.

Захист відбудеться "30" червня 1998р. о 13.00 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному
педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (252601, Київ,
вул. Пірогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова (252601, Київ, вул. Пірогова, 9).

Автореферат розісланий 22 травня 1998р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процес демократизації суспільства, який інтенсивно проходить у наш час, сприяє визнанню людини реальною і найважливішою суспільною цінністю. Ця тенденція знайшла своє відображення в змінах, які проходять в освіті. Сформувався концепція педагогіки співробітництва з провідною ідеєю про те, що "... дитина - це не просто той, хто навчається. Необхідно бачити в ній, в першу чергу, не учня, а людину... І своїм учням ми повинні допомогти знайти себе" (Ш.О. Амонашвілі).

Важливе місце у реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку сучасного суспільства належить освіті, значення якої зростає у зв'язку з переходом до ринкових відносин, ринкової системи, господарювання, подолання негативних наслідків минулого, орієнтацією на загальнолюдські цінності, демократизацію. Рішення найважливіших завдань, що стоять перед освітою взагалі, і загальноосвітньою школою як її базовою ланкою, потребує якісного удосконалення системи виховання та навчання, підвищення професійної компетентності вчителя.

Однак, на практиці спостерігаються протиріччя:

- між необхідністю швидкого оновлення школи, удосконалення навчання та виховання та недостатньою готовністю вчителів реагувати на зміни, що відбуваються в освіті;
- між необхідністю вирішувати складні нестандартні завдання та прагненням працювати "по-старому", інтелектуально-психологічною неготовністю до діяльності в нових умовах;
- між необхідністю вибору найкращого варіанту управління навчально-виховним процесом у школі та недостатньою сформованістю творчого підходу вчителів школи до навчання і виховання учнів. Вирішення цих протиріч визначається психологічною готовністю вчителя до особистісно-орієнтованого навчання, пов'язаного не тільки з оновленням змісту освіти, а, головним чином, з переглядом організації процесу навчання, спрямованого на підвищення творчої активності, загального особистісного розвитку вчителя.

На сучасному етапі у колах науковців та педагогів-практиків є широко-вживаним термін "особистісно-орієнтоване навчання". Зміст цього поняття розкривається по-різному. Деяко бачить у ньому реалізацію індивідуального підходу до навчання через організацію і подання навчального матеріалу на різних рівнях складності. Інші пов'язують його з інноваційними процесами в освіті, які поширилися останнім часом у зв'язку з відкриттям гімназій, ліцеїв, коледжів, де використовуються різноманітні форми диференційованого навчання.

Будь-яке навчання за своєю сутністю є створенням умов для розвитку особистості, і тому воно є розвивальним, особистісно-орієнтованим. Проблема у

іншому: як зрозуміти особистість дитини, де шукати резерви її зростання. Актуальність цього питання в наш час не означає, що школа в минулому не ставила перед собою за мету розвиток особистості. Навпаки, ця мета була постійною як завдання всебічного, гармонійного розвитку особистості. Існували соціально-педагогічні моделі цього процесу, вони описувалися у вигляді соціокультурних зразків, якими необхідно було оволодіти. Особистість розглядалась носієм цих зразків, виразником їх змісту. Проте особистісно-орієнтована педагогіка, будуючи процес навчання і виховання, базувалась, в основному, на визнанні провідної ролі (детермінації) зовнішніх впливів (ролі педагога, колективу, групи), а не на саморозвитку окремої особистості. Сьогоднішній підхід до розуміння та організації особистісно-орієнтованого навчання дещо інший. У його основі лежить визнання індивідуальності і самоцінності людини як індивіда, якому властивий свій неповторний суб'єктивний досвід. У рамках цього підходу учень має цінність відтворення не стільки суспільного, скільки індивідуального досвіду. Вирішальна роль у цьому підході надається вчителю, його психологічній готовності працювати по-новому (Ш.О.Амонашвілі, І.Д.Бех, Д.М.Богоявленська, В.Х.Гашимова, Л.В.Занков, П.В.Кравчук, С.Д.Максименко, Н.В.Чепелева, І.С.Якіманська).

В психолого-педагогічній літературі проблема готовності вивчалась на різних рівнях, від розкриття змісту поняття (О.Ф.Лазурський, А.Ф.Линенко, О.Г.Мороз, О.В.Проскура, Д.М.Узнадзе) до виявлення особливостей прояву в різних видах діяльності (П.А.Белл, Д.Кац, В.М.Мясішев, Т.Нийт, І.Олпорт, Д.Сторолс).

У дослідженнях ряду вчених в основі поняття готовності лежить феномен установки (О.В.Імедадзе, О.М.Леонтєв, О.С.Прангішвілі, Д.М.Узнадзе), як готовності до активності, що виникає на основі взаємодії потреби і докільця. У соціальній психології даний феномен розглядається з позиції соціальної установки, психічного процесу, стосовно соціального світу і в зв'язку із соціальними цінностями (Ф.Знанецькі, У.Томас). Психологічний підхід у визначенні суті поняття готовності пов'язує його зі ставленням як одним з регуляційних механізмів поведінки людини, її діяльності (Д.Кац, О.Ф.Лазурський, В.О. Ядов).

Складна та багатогранна діяльність вчителя та його професійна готовність здебільшого розглядаються дослідниками з організаційно-педагогічних позицій. Разом з тим, особистість вчителя, усвідомлення ним своїх професійних прагнень, засобів саморегуляції, залишаються без належної уваги. Це призводить до того, що вчитель під час підготовки до діяльності залишається зорієнтованим на деякий "середній" тип, не звертається увага на його індивідуальні особливості, стиль діяльності, особисті професійні позиції.

У науковій літературі, присвяченій проблемі особистісно-орієнтованого навчання, розв'язані питання відносно технології цього виду навчання (І.Д.Бех,

В.Х.Гашимова, І.С.Якіманська), вимог, яким повинні відповідати навчальні програми, орієнтовані на особистісний розвиток учня (Д.М.Богоявленська, Л.В.Занков), можливості організації особистісно-орієнтованої моделі школи (П.В.Кравчук, С.Д.Максименко, І.С.Якіманська). Взаємозв'язку діяльності суб'єктів особистісно-орієнтованого процесу навчання і виховання, їх поведінковим стереотипам, присвячена значна кількість досліджень. При цьому в роботах вітчизняних авторів установка розглядається як фактор, який актуалізується певними потребами і мотивами, але в подальшому генерує відповідні своїй суті мотиви і засоби поведінки і відтак виступає системоутворюючим фактором діяльності. Однак, в цілому, проблема взаємозв'язку смислових установок і поведінки суб'єкта, особливо у позиції особистісно-орієнтованого навчання, залишається малодослідженою. Практично не розроблені питання психологічної підготовки вчителів школи до особистісно-орієнтованого навчання.

Соціальна значущість та недостатнє вивчення саме цього аспекту проблеми й обумовили вибір теми дослідження "Психологічна готовність вчителя до особистісно-орієнтованого навчання". Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології НПУ ім. М.П.Драгоманова.

Об'єкт дослідження - психологічна готовність вчителя до професійної діяльності.

Предмет дослідження - особливості психологічної готовності вчителя до реалізації особистісно-орієнтованого навчання.

Мета дослідження полягає у визначенні змісту та структури психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання та обґрунтуванні ефективних шляхів та умов її формування.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що особистісно-орієнтоване навчання необхідно розглядати через смислові установки та ціннісні орієнтації кожного з суб'єктів навчання, а підвищення рівня психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання через актуалізацію його установочного поля. При цьому ефективність його роботи буде зумовлюватися не лише зміною цілей, завдань і способів діяльності, а й формуванням позитивної Я-концепції.

У відповідності з поставленою метою та висунутою гіпотезою визначені наступні завдання дослідження:

1. Зробити теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання у філософсько-соціальній та психолого-педагогічній літературі з точки зору сучасних вимог до підготовки вчителя.
2. Уточнити зміст та структуру психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання та розробити методику її визначення.
3. Визначити критерії та рівні психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання.

4. Розробити систему корекційних заходів з метою підвищення психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали: Закон про освіту, Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття); принципи детермінізму та єдності свідомості і діяльності, системний підхід до аналізу психічних явищ (Б.Ф.Ломов, О.М.Леонтьєв); положення про опосередкування зовнішніх дій внутрішніми умовами розвитку (С.Л.Рубінштейн); закономірності психічного розвитку особистості (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк); концепція інтегральної індивідуальності (Б.Г.Ананьєв); теорії установки (Р.Бернс, К.Блага, О.В.Імедадзе, Д.М.Узнадзе, М.Шебек, В.О.Ядов); положення гуманістичної психології про особистісне зростання (А.Маслоу, К.Роджерс).

Методи дослідження. У роботі був використаний системний підхід до вивчення психологічної готовності вчителя до реалізації особистісно-орієнтованого навчання. Основними методами дослідження були: аналіз науково-теоретичних джерел, спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, метод експертних оцінок, соціометрія, аналіз продуктів діяльності, тестування, контент-аналіз, психодіагностуючий метод, констатуючий та формуючий експерименти. Процес обробки даних дослідження опирався на методи варіаційної статистики: факторний та кореляційний аналізи.

Дослідження проводилось поетапно упродовж 1993-1998 років і включало три етапи: пошуковий, експериментальний та заключний. Головною базою дослідної роботи були середні школи № 30, 59, 61, 62 м. Запоріжжя. В дослідженні взяли участь 302 вчителі.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні змісту та структури психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання; виявленні особливостей узагальнених смислових установок вчителів та залежності між установками вчителя у певній сфері та типовою для нього поведінкою в ній; розробці критеріїв, визначенні рівнів сформованості психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання; обґрунтуванні системи корекційної та профілактичної роботи з вчителями з метою формування у них психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні наукових уявлень про особливості психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання; визначенні змісту та структури психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання; критеріїв та рівнів психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання; а також основних шляхів та способів корекції особистості вчителя, психологічно не готового до реалізації особистісно-орієнтованого навчання.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблена, апробована та впроваджена автором в роботу школи система корекційної та

профілактичної роботи з учителями з підвищення рівня психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання може бути застосована у підготовці та підвищенні кваліфікації різних категорій педагогічних працівників, а також у практиці організації та проведення методичної роботи у школі.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечувалися методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних даних, аргументованістю теоретичних висновків, які лягли в основу розробки методики дослідження та визначення провідних ідей; використанням комплексу методів, адекватних меті та завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження та використанням методів математичної статистики.

На захист виносяться:

1. Положення про те, що психологічна готовність вчителя до особистісно-орієнтованого навчання визначається змістом його установок у різних сферах професійної діяльності, а зміни в структурі проявляються у процесі вирішення протиріч між суспільно-значущими вимогами професії (функціональною моделлю діяльності) та оцінкою вчителів своїх реальних професійних можливостей, саморегулюванням на цій основі практичної діяльності, професійної самоосвіти та самовиховання.

2. Методика діагностики смислових установок вчителів до найважливіших сфер педагогічної діяльності та критерії їх психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання (ставлення до образу вчителя, цілей та завдань його діяльності, способів діяльності, ставлення до учнів, їх батьків, адміністрації школи, колег по роботі, до самого себе).

3. Система корекційної та профілактичної роботи з учителями з метою підвищення їх психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання шляхом послаблення впливу негативних установок, відмови від стереотипів адаптації та залучення вчителів до суб'єкт-суб'єктних взаємодій та взаємовідносин, яка включає в себе психолого-педагогічну просвіту вчителів, активні методи навчання, психолого-педагогічне консультування та метод природнього психолого-педагогічного тренінгу.

Апробація і впровадження результатів дослідження.

Основні положення та результати дослідження обговорювалися та отримали схвалення на міжрегіональній науково-практичній конференції "Управління сучасними навчально-виховними закладами в системі освіти" (Запоріжжя, 1996 р.); міжрегіональному науково-дослідному семінарі "Створення іміджу сучасного закладу освіти" (Запоріжжя, 1997 р.); Всеукраїнській науковій конференції "Актуальні проблеми початкової школи" (Київ, 1998 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної

програми "Вчитель" (Кривий Ріг, 1998 р.), на засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, в 9 публікаціях автора.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку 196 використаних джерел та 3 додатків. Дисертація викладена на 165 сторінках комп'ютерного набору і містить 16 таблиць та 11 ілюстрацій на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза і завдання дослідження, розкрити наукова новизна, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, сформульовані основні положення, що вносяться на захист, наводяться відомості про апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі "Проблема психологічної готовності вчителя до реалізації особистісно-орієнтованого навчання" аналізуються науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми особистісно-орієнтованого навчання у філософсько-соціальному та психолого-педагогічному аспектах; розглядаються питання особистісних диспозицій індивіда як основи готовності до реалізації особистісно-орієнтованого навчання; визначаються особливості особистісної зорієнтованості освітнього процесу як вирішального фактору його гуманізації.

Історико-ретроспективний аналіз етапів розвитку теорії та практики освіти показав: у філософській і психологічній літературі інтерес до проблеми особистості невіддільний від досягнень і проблем світової педагогічної думки, скрісталізованої у працях К.Поппера, М.Кузанського, Дж.Бруно, П.Сорокіна, В.С.Соловйова та ін.

Незважаючи на те, що термін "особистісно-орієнтоване навчання" в їхніх творах не вживався, своїми працями вони довели філософську вищість особистості у навчально-виховному процесі.

Ідея індивідуального підходу до кожного учня має давню історію. Так, в педагогії України Г.Сковорода звертав увагу на індивідуальну духовну природу кожного учня, на її незведеність до окремих цінностей і інтересів. П.Юркевич робив наголос на розумінні людини як конкретної індивідуальності, на тому, що наше мислення, в том числі наукове, не вичерпує собою всієї повноти духовного життя людини. У цьому підході велике значення надається поняттю особистості. Так, Є.Богман, Л.Рапопорт, Г.Уелш, приходять до висновку, що особистість - це комплексна гіпотетична конструкція. За визначенням Д.Бірна, особистість може бути означена як комбінація всіх відносно стійких індивідуальних відмінностей, які піддаються вимірюванню. Д.Гільфорд помітив, що саме в індивідуальних

відмінностях знаходиться логічний ключ до проблеми особистості. Категорії особистості розглядаються як суб'єкт соціальних стосунків та свідомої діяльності - з одного боку, а з іншого, як означені включенням в загальні стосунки системи якостей індивіда, які формуються в спільній діяльності та спілкуванні (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, В.М.Мясищев, С.Л.Рубінштейн).

Діяльнісний підхід до вивчення психіки (П.Я.Гальперін, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн) знайшов особливе місце в психології та педагогіці і означає необхідність вивчати психічну діяльність в складі вищої, предметної (в логічному розумінні) діяльності суб'єкта, особливий вплив на яку має довкілля (Р.Г.Баркер, П.А.Белл, В.П.Казначєєв, М.М.Моїсєєв, Ж.Піаже, І.Пригожин, Г.Хакен, М.Черноушек та ін.).

Проблема взаємодії, взаємодіяльності вчителя та учня (Р.Бернс, К.Блага, М.І.Лісіна, М.Щебек та ін.) розкривається через Я-концепцію, яка являє собою сполучення установок індивіда (Т.Р.Боуер, Л.Колеман, Л.Маслоу, Д.М.Узнадзе, В.О.Ядов та ін.), спрямованих на самого себе і це сполучення поєднується з його самооцінкою (К.Кулі, С.Мід, В.С.Ротенберг, Р.Сімонс, Д.О.Стевенс та ін.).

Особистісно-орієнтоване навчання передбачає можливості самовизначення рівноправних суб'єктів цього процесу, на що вказують Л.І.Божович, М.Р.Гінзбург, Г.П.Ніков, В.Ф.Сафія.

Серед досліджень психолого-педагогічної теорії і практики останніх років процес особистісно-орієнтованого навчання базується на поглибленні змісту понять "особистість", "діяльність", "Я-концепція", "самовизначення", "самоактуалізація" (Ш.О.Амонашвілі, І.Д.Бех, Ю.З.Гільбух, Л.В.Долинська, Л.В.Губерський, Л.В.Занков, М.Зверєва, Г.С.Костюк, В.Онішук, І.С.Якіманська та ін.). Головною відмінною рисою особистісно-орієнтованого навчання є те, що за основу береться особистість дитини, процес навчання орієнтований на суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини, які сприяють розкриттю творчих сил та потенційних можливостей учнів, дитина розкривається та збагачує свій світогляд, пізнає науковий світ завдяки своєму внутрішньому потенціалу, неначе з середини себе, та є головною дійовою особою в процесі навчання та виховання. Особливе значення в цьому надається вчителю, його психологічній готовності до такого виду освітньо-виховного процесу, основу якого складають такі смислові установки вчителя, які роблять пріоритетом актуальні потреби дитини та її особистісне зростання.

У другому розділі "Вивчення особливостей психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання" представлено зміст та структуру психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання, визначена методика діагностики узагальнених смислових установок вчителів, виявлені критерії та рівні психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання.

Проблему професійної готовності вчителя у психолого-педагогічній літературі пов'язують з розумінням готовності як установки (О.В.Проскура, Д.М.Узнадзе), як певного феномена стійкості людини до зовнішніх та внутрішніх впливів (О.Г.Мороз), у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості щодо конкретного виду діяльності (М.І.Дьяченко, Л.А.Кандибович, Н.Д.Левітов, А.Ц.Пуні), у зв'язку з життєвим середовищем (П.А.Белл, Т.Нийт, Д.Сторолс), у зв'язку зі ставленням, як одним з регуляційних механізмів поведінки людини (О.Ф.Лазурський, В.М.Мясищев), у суті продукту виховання (Л.В.Долинська, А.Ф.Линенко).

Компонентами готовності, за А.Ф.Линенко є ставлення особистості до діяльності (установка), мотиви, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їх практичного втілення. Стосовно готовності до педагогічної діяльності структура її конкретизується нами за такими ознаками:

- позитивне ставлення до суб'єкта (учня), об'єкта (педагогічного процесу) та способу діяльності (виховання та навчання);
- емоційна насиченість позитивного ставлення педагога, його особистісна зацікавленість;
- знання про структуру особистості, її вікові зміни, мету та способи педагогічного впливу в процесі її формування і розвитку;
- педагогічні вміння щодо організації та здійснення навчального і виховного впливу на особистість, яка формується;
- прагнення спілкуватися з дітьми, передавати їм свій досвід, знання відповідно до змісту і способів досягнення соціально-значущих цілей;
- позитивне ставлення до батьків своїх учнів, колег по роботі, адміністрації школи.

Для ґрунтовного і детального вимірювання рівня сформованості педагогічної готовності в якісно-кількісних характеристиках виникла потреба виділити критерії її оцінки. У цьому разі під критерієм ми розуміємо засіб для формування судження, ту основну ознаку (одну чи кілька), на основі якої передбачається оцінювати і порівнювати ступінь розвитку готовності в різних респондентів. Такими критеріями ми визначили: сприйняття образу вчителя, цілей та завдань педагогічної діяльності, способів діяльності; ставлення до учня, його батьків, адміністрації школи, колег по роботі, до самого себе.

Основним методом діагностики смислових установок вчителя став тест незакінчених речень у відповідній модифікації. Тест незакінчених речень не має необхідного формального апарату, що дозволяє робити висновки, спираючись на суворі статистичні закономірності. Традиційне використання тесту незакінчених речень діагностує насамперед інформаційний, поведінковий компоненти смислової устави, емоційно-оцінний найчастіше в цьому випадку не проявляється,

або проявляється посередньо. Саме на виявлення емоційно-оцінного компоненту смислової установки була орієнтована наша модифікація. Сутність її в тому, що, завершуючи кожне речення, суб'єкт повинен оцінити своє ставлення до повідомленого факту, вчинку, переживання та виразити що оцінку: позитивна +1, нейтральна 0, негативна -1.

Проведений якісний та кількісний аналіз отриманих даних, дав нам можливість визначити рівні готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання: позитивно-узгоджений (8,6% вибірки вчителів), позитивно-неузгоджений (19,3%), негативно-узгоджений (38,7%), негативно-неузгоджений (33,4%). Якісна інтерпретація показників установчих полів вчителів різних рівнів психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Специфічні особливості установчих полів вчителів різних рівнів психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання.

Параметри оцінювання	Рівні психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання			
	Позитивно-узгоджений	Позитивно-неузгоджений	Негативно-узгоджений	Негативно-неузгоджений
Образ вчителя	Позитивний образ вчителя як людини, якій зрозумілі функції особистісно-орієнтованого навчання, ідеалізація ролі	Ставлення до вчителя як професіонала, який передає учням знання	Співчутливе ставлення до вчителя як представника непристижної професії	Негативне ставлення до образу вчителя, яке зумовлене перш за все тим, що вони розглядають вчителя як людину "яка стоїть вище" своїх учнів та їх батьків
Цілі та завдання діяльності	Метою своєї діяльності вчитель вважає розвиток здібностей та можливостей кожного учня	Мету та завдання своєї діяльності вбачають в формуванні окремих рис характеру та навчанні свого предмета	Негативне, формальне ставлення до завдань своєї діяльності	Негативне ставлення до завдань та цілей своєї діяльності, зумовлене прагненням підкорити собі учня
Способи діяльності	Навчально-виховний процес в цілому базується на гуманних і гуманістичних засадах	Основним засобом ефективності своєї діяльності вважають індивідуальний та диференційний підхід до учнів	Статичність відносно засобів педагогічної діяльності	Негативне ставлення до засобів своєї діяльності зумовлене прагненням працювати в рамках пояснювально-ілюстративного методу за переказом підручника

Продовження таблиці 1

Ставлення до учнів	Суб'єкт-суб'єктні стосунки з учнями в процесі навчання і виховання	Загалом розуміють сутність та необхідність побудови суб'єкт-суб'єктних стосунків з учнями	Схильність до суб'єкт-об'єктних стосунків з учнями	Суб'єкт-об'єктні взаємовідносини з учнями
Ставлення до батьків своїх учнів	Позитивне ставлення до батьків своїх учнів, бачення в них своїх союзників і однодумців	Виражена тенденція повчальної дії на батьків, нав'язування своєї точки зору у вихованні дитини	Переваження навчального варіанту співробітництва з батьками	Негативне ставлення до батьків своїх учнів, яке будується перш за все на тому, що вчителі вважають "сім'ю" головним та єдиним фактором в успішності процесу навчання та виховання
Ставлення до адміністрації і школи	Позитивне ставлення до адміністрації, яка багато робить для повноцінного життя школи	Ставлення до адміністрації школи в цілому негативне	Адміністрацію школи сприймають лише як апарат контролю	Слабо позитивне ставлення до адміністрації, але не розуміння її ролі і функцій загалом
Ставлення до колег	Позитивне ставлення до колег по роботі, бачення та сприймання їх як своїх однодумців, високих професіоналів	Виражена тенденція зайняти пасивне місце в умовах виробничого конфлікту з колегами, оскільки надають перевагу особистим стосункам в колективі	Незміняє поєднувати професійні та особисті взаємовідносини з колегами	Позитивне ставлення до колег по роботі, але їх взаємодія знаходиться в залежності від настрою
Ставлення до себе	Самоповага, впевненість і позитивне ставлення до себе	Позитивне ставлення до себе поєднується з бажанням реально оцінити свої досягнення та недоліки, усвідомлюється емоційна неврівноваженість, виражена тенденція "бути як усі"	Суперечливе ставлення до себе, яке проявляється в тому, що загальна позитивна оцінка особистісних якостей поєднується з усвідомленням їх негативних проявів у реальній поведінці	Некритично-позитивне ставлення до себе, відсутність будь-яких морально-етичних вимог до своєї особистості. Проявляється задоволення "тим, що є", актуалізовані матеріальні потреби

Таким чином, констатуючий експеримент показав в цілому недостатній рівень психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання. При цьому не виявлено залежності рівня готовності від віку, статі та кваліфікаційного ступеня вчителя.

У третьому розділі " Система корекційної роботи з підвищення рівня психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання" визначається зміст, шляхи, методи та прийоми підвищення рівня психологічної готовності вчителів до реалізації особистісно-орієнтованого навчання у процесі навчально-виховної роботи в школі. Проведений аналіз результатів впровадження системи корекційних заходів.

При розробці системи корекційних заходів, спрямованих на підвищення рівня психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання, ми виходили з положення про необхідність зміни установочного поля вчителя, його негативних установок на позитивні. Такий підхід передбачає індивідуальну роботу з кожним учителем. Тому основними напрямками нашої роботи були: психолого-педагогічна просвіта вчителів, активні методи навчання, природний психолого-педагогічний тренінг та індивідуальне консультування.

На першому етапі роботи в експериментальних школах для керівників та психологів було організовано семінар на тему "Формування готовності педагога до особистісно-орієнтованого навчання" (6 занять по 4 години протягом 6 тижнів). За своїм змістом він був спрямований на підвищення теоретичних знань у галузі гуманістичної психології та особистісно-орієнтованого навчання; вироблення практичних умінь встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків у навчально-виховному процесі за допомогою рольової гри та оволодіння методами діагностики установочних полів учителів і визначенням рівня їх психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання. Це дозволило підвищити їх компетентність та спільно розробити подальшу корекційну роботу із вчителями у вигляді природнього психолого-педагогічного тренінгу та індивідуального консультування. При цьому реалізувались два підходи: пристосувальний і перетворюючий, які знаходились в діалектичному взаємозв'язку та вирішували два блоки завдань: 1) усвідомлення значущих потреб кожного вчителя, не готового до реалізації особистісно-орієнтованого навчання і допомога в їх реалізації соціально-допустимим шляхом; 2) визначення чинників професійної неспішності, усвідомлення їх та актуалізація прагнення вчителя до їх усунення.

Сутність природнього психолого-педагогічного тренінгу полягає в тому, що психолог чи адміністратор конструє, організовує та залучає у таку діяльність, в ході якої останній, опираючись на свій позитивний досвід, на свої сильні сторони, ніби "випадково" оволодіває раніше не властивими йому видами діяльності, залучається до раніше неможливих, психологічно недоступних для нього взаємодій та взаємовідносин.

З метою перевірки достовірності отриманих даних ми застосували методи математичної статистики (факторний та кореляційний аналіз). Виходячи з того, що в основу системи корекційних заходів, так чи інакше, було покладено зміну

установок вчителя відносно самого себе, ми і взяли цей критерій психологічної готовності як основний для установки кореляційної залежності.

Після застосування запропонованої нами системи корекційних заходів, спрямованих на підвищення рівня психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання проводилась діагностика вчителів на предмет спрямованості педагогічної діяльності, діагностика узагальнених смислових установок (за тим же принципом і методами, що і до застосування корекційних заходів). У кінцевому результаті були отримані кількісні характеристики установочних полів вчителів за тими ж рівнями готовності, що представлено в табл. 2.

Таблиця 2.

Співвідношення рівнів психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання до і після корекційної роботи.

Рівні готовності	Група	Кількість учителів	Кількість у %
1. Позитивно-узгоджений	до корекційної роботи	26	8,6
	після корекційної роботи	118	39,1
2. Позитивно-неузгоджений	до корекційної роботи	58	19,3
	після корекційної роботи	110	36,4
3. Негативно-узгоджений	до корекційної роботи	117	38,7
	після корекційної роботи	46	15,2
4. Негативно-неузгоджений	до корекційної роботи	101	33,4
	після корекційної роботи	28	9,3

Таким чином, методи та прийоми, які були використані в корекційній роботі з вчителями низьких рівнів психологічної готовності до реалізації особистісно-орієнтованого навчання (позитивно-неузгоджений, негативно-узгоджений, негативно-неузгоджений), ефективно вплинули на його підвищення (лише 9,3% вчителів залишились у вихідному положенні).

Узагальнені результати проведеного нами дослідження підтвердили гіпотезу і дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Зміни, що відбуваються сьогодні в освіті, пов'язані, перш за все, з процесами гуманізації та гуманітаризації і мають на меті максимально розвинути здібності та можливості кожної дитини, підвищити її самоактуалізацію. Реалізація цих завдань передбачає перегляд мети навчально-виховного процесу в школі та формування у кожного учителя, в першу чергу, психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання.

Під особистісно-орієнтованим навчанням розуміють навчання, завдяки якому особистість учня є головною фігурою всього навчально-виховного проце-

су, спрямованого на розкриття творчих сил та потенційних можливостей учня. Суб'єктивний досвід дитини спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом навчання, завдяки чому дитина збагачує свій світогляд, пізнає науковий світ на основі свого внутрішнього потенціалу, наче зсередини себе. Цей процес навчання орієнтований на суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини.

2. Особливе значення у особистісно-орієнтованому навчанні надається вчителю, його психологічній готовності. Готовність - це внутрішній зміст установок особистості, що виражається в єдності різноманітних властивостей і стосунків, що характеризує її вибірково прогножуючу активність у підготовці та залученні до діяльності. Психологічна готовність учителя до особистісно-орієнтованого навчання має такі прояви: позитивне ставлення до праці вчителя; високий рівень оволодіння педагогічними знаннями, вміннями та навичками; самостійність у розв'язанні професійних завдань; наявність професійно-психологічної спрямованості особистості вчителя. Готовність як установка до активності в певному напрямі, в певному виді діяльності, є психофізіологічною характеристикою особистості, яка визначає своєрідність її поведінки, діяльності.

3. Результати педагогічної діяльності залежать від особистісної орієнтації кожного суб'єкта навчання, яка зумовлена його установочним полем. Установочне поле містить в собі установку суб'єкта відносно рис своєї особистості, а також установки більш приватного плану, які прив'язані до конкретних механізмів ситуацій та до ситуацій, що відображають характер його діяльності. Установочне поле містить в собі смислові установки вчителя. Пізнати смислові установки - це означає пізнати, діагностувати його поведінку і характер. Це, в свою чергу, дозволяє робити більш чи менш точний прогноз поведінки і діяльності вчителя в тій чи іншій ситуації, більш ефективно перетворювати його діяльність, орієнтуючись на особистість учня.

4. Показниками психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання є його ставлення до образу вчителя, до мети, завдань та способів своєї діяльності, до учнів, батьків, адміністрації школи, колег по роботі та до самого себе.

5. За якісними відмінностями в установках щодо основних сфер педагогічної діяльності вчителі характеризуються різними рівнями психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання: позитивно-узгоджений, позитивно-неузгоджений, негативно-узгоджений, негативно-неузгоджений. У реальній практиці негативно-неузгоджений рівень зустрічається найчастіше. Він характеризується байдужістю до оточуючих, відсутністю рефлексії. До вчителя сьогодення ця група вчителів, ставиться зі співчуттям, вважаючи професію вчителя однією з найнепрестижніших. Основним завданням своєї діяльності вчителі даного рівня вважають старанне виконання програм зі свого предмету. Мета діяльності базується на прагненні виразити себе як професіонала-предметника

без урахування мотивації та психолого-педагогічних особливостей кожного учня та класу в цілому. Тим самим вони виражають негативне ставлення до завдань своєї діяльності. Відносно способів своєї діяльності вчителі цього рівня статичні, не змінюють їх з уроку в урок, з року в рік. Взаємовідносини вчителів та учнів базуються на суб'єкт-об'єктних стосунках. У своїх учнях вчителі негативно-неузгодженого рівня психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання не вбачають своїх союзників, вважають "сім'ю" головним вихователем дітей, вибирають повчальний варіант співробітництва з нею. Адміністрацію школи розглядають лише як апарат контролю. Ставлення до себе суперечливе: позитивно оцінюючи свої морально-етичні якості, констатують труднощі в спілкуванні, невміння володіти собою. В цілому вчитель цього рівня задоволений собою, проте не ставить завдань з самовдосконалення.

Домінування негативно-неузгодженого рівня психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання в умовах сьогодення призводить до криз в навчально-виховному процесі. Ставлення до професії вчителя як однієї з найнепрестижніших створює у них негативні установки та зводить нанівець основне завдання діяльності вчителя: допомагати учневі в його розвитку та самореалізації. Суб'єкт-об'єктні стосунки, які виникають між вчителем цього рівня і учнем, не відповідають тенденції особистісно-орієнтованого навчання, оскільки в учнях вони вбачають лише об'єкт педагогічної діяльності без переживань, особистого досвіду, сліпих засвоювачів предмету навчання.

6. Зміна рівня психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання можлива через зміну його установочного поля. Кваліфікований адміністратор, педагог чи психолог, визначивши зміст позитивної частини, а також наявність сфер з негативними або близькими до негативних установками установочного поля у психолого-педагогічному бутті вчителя, повинні, спираючись на позитив, нейтралізувати, або хоча б послабити вплив негативних, деструктивних установок.

7. Зміна установочного поля вчителя психологічно не готового до особистісно-орієнтованого навчання можлива через систему корекційної роботи, яка містить в собі наступні форми: психолого-педагогічну просвіту вчителів, індивідуальне психолого-педагогічне консультування вчителів та природний психолого-педагогічний тренінг, який потрібно проводити в умовах навчально-виховного процесу.

8. Розроблені нами та впроваджені в систему роботи школи корекційні заходи, спрямовані на підвищення рівня психологічної готовності до особистісно-орієнтованого навчання, дають стійкі позитивні результати у навчально-виховному процесі, що дає змогу рекомендувати їх для широкого використання в системі народної освіти як для підготовки майбутніх вчителів, так і в інститутах підвищення кваліфікації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої нами проблеми. Так подальшого вивчення потребують питання, що стосуються інших показників готовності до особистісно-орієнтованого навчання у взаємозв'язку між собою та індивідуально-типологічними особливостями кожного вчителя, підготовки майбутніх вчителів до особистісно-орієнтованого навчання в процесі професійного становлення у ВУЗі.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Бочелюк В.Й. Аналіз запитів вчителів до шкільного психолога в умовах диференційованого навчання // Управління сучасними навчально-виховними закладами в системі освіти.— Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції.— Запоріжжя, 1996.—с.71-74.

2. Бочелюк В.Й. Вчитель – створювач орієнтирів суспільного життя засобами особистісно-орієнтованого навчання // Створення іміджу сучасного закладу освіти.—Матеріали міжрегіонального науково-дослідницького семінару.— Запоріжжя, 1997.—с.53-56.

3. Бочелюк В.Й. Філософські та наукові підходи до особистісно-орієнтованого навчання // Створення іміджу сучасного закладу освіти.— Матеріали міжрегіонального науково-дослідницького семінару.—Запоріжжя, 1997.—с.56-59.

4. Бочелюк В.Й. Психолого-педагогічні умови професійного формування вчителя до особистісно-орієнтованого навчання // Професійне становлення педагогічних працівників.—Збірник наукових праць.Вип.5.—Запоріжжя, 1997.—с.33-37.

5. Бочелюк В.Й. Особистісні диспозиції педагога як основа його готовності до реалізації особистісно-орієнтованого навчання // Придніпровський науковий вісник № 25 (92).—Дніпропетровськ, 1998.—с.21-25.

6. Долінська Л.В., Бочелюк В.Й. Психолого-педагогічні засади особистісно-орієнтованого навчання // Придніпровський науковий вісник № 25 (92).—Дніпропетровськ, 1998.—с.15-20. (70%).

7. Бочелюк В.Й. Психологічна готовність вчителя до реалізації особистісно-орієнтованого навчання // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної програми "Вчитель".—Збірник науково-практичних матеріалів Всеукраїнської конференції.—Кривий Ріг, 1998.—с.134-138.

8. Долінська Л.В., Бочелюк В.Й. Діагностика психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання // Психологія.—Збірник наукових праць.—Вип. 1, 1998.—с.16-20. (70%).

9. Бочелюк В.Й. Вплив самооцінки вчителя на рівень його готовності до особистісно-орієнтованого навчання // Психологія.—Збірник наукових праць.— Вип. 1, 1998.—с.21-26.

Бочелюк В.Й. Психологічна готовність вчителя до особистісно-орієнтованого навчання. Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, 1998.

Дисертацію присвячено проблемі психологічній готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання, яка розглядається через систему їх смислових установок. Уточнено зміст, виявлено критерії, модифіковано методику діагностування та визначено рівні психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання (позитивно-узгоджений, позитивно-неузгоджений, негативно-узгоджений, негативно-неузгоджений). Розроблена система корекційної роботи з підвищення рівня психологічної готовності вчителів до особистісно-орієнтованого навчання, ефективність якої підтверджено практично.

Ключові слова: Я-концепція, особистість, психологічна готовність, установка, установочне поле, особистісно-орієнтоване навчання.

Бочелюк В.И. Психологическая готовность учителя к личностно-ориентированному обучению. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1998 г.

Диссертация посвящена проблеме психологической готовности учителей к личностно-ориентированному обучению, которая рассматривается через систему их смысловых установок. Уточнено содержание, выявлены критерии, модифицирована методика диагностики и определены уровни психологической готовности учителя к личностно-ориентированному обучению (позитивно-согласованный, позитивно-несогласованный, негативно-согласованный, негативно-несогласованный). Разработана система коррекционных мероприятий по повышению уровня психологической готовности учителя к личностно-ориентированному обучению, эффективность которой подтверждена практически.

Ключевые слова: Я-концепция, личность, психологическая готовность, установка, установочное поле, личность-ориентированное обучение.

V.I.Bochelyuk. Psychological readiness of the teacher towards the personally oriented instruction. - Manuscript.

Dissertation for the competition of scientific degree for a candidate of psychological sciences from the speciality 19.00.07 - the pedagogical and age psychologic. The National Pedagogic University By M.P.Dragomanov, Kiev, 1998.

The thesis is dedicated to the problem of the psychological readiness of the teacher towards the personally oriented instruction. The problem is considered through the system of their meaning determinations. The contents of this instruction is made more precise, the criteria were determined, the diagnostical methods are modified and the levels of the diagnostical readiness of the teacher towards the personally oriented instruction (positive-agreed, positive-unagreed, negative-agreed, negative-unagreed) were determined. The system of correction's measures for increasing of the level of the psychological readiness of the teacher towards personally oriented instruction was worked out. The advantage of this system is confirmed practically.

The key words are "I"-conception, a person, the psychological readiness, self-determination, a sphere of determination, the personally oriented instruction.



Здано до набору та підписано до друку 15.05.1998 р.
Формат 60x84 1/20. Укл.-друк. арк 1.0
Наклад 100 прим.
Надруковано ЧТФ "АРІД АЙН"
330035, м. Запоріжжя, а/с 297.

